

Соціально-економічне

середовище як визначальний фактор формування та розвитку позитивного права

Р. П. Луцький

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

Актуальною проблемою теорії права є визначення тих умов, які безпосередньо формують чинне законодавство. Визначальною складовою, яка окреслює напрямки розвитку позитивного права, являються економічні, політичні та суспільні процеси. Саме вони породжують індивідуальні інтереси еліт, які через писане право захищають свій майновий та соціальний добробут.

Ключові слова: суспільство, держава, позитивне право, економіка, політика, законодавство.

Актуальной проблемой теории права является определение тех условий, которые непосредственно формируют действующее законодательство. Определяющей составляющей, которая очерчивает направления развития позитивного права, представляются экономические, политические и общественные процессы. Именно они порождают индивидуальные интересы элит, которые через писаное право защищают свое имущественное и социальное благосостояние.

Ключевые слова: общество, государство, позитивное право, экономика, политика, законодательство.

The issue of the day of theory of right is determination of those terms which form a current legislation directly. Which outlines directions of development of positive right a determining constituent there are economic, political and public processes. Exactly they generate individual interests of elites, which through the written right protect the property and social welfare.

Keywords: *society, state, positive law, economy, policy, legislation.*

Офіційне встановлення або визнання норм позитивного права, вираженого в законах та інших правових джерелах, відбувається на базі виникнення сформованих умов життя суспільства та діяльності держави, які продиктовані при цьому соціальними потребами, очікуваннями членів суспільства, організацій людей, органів держави, поступового накопичення досвіду їх задоволення, реалізації та вирішення соціальних протиріч тощо. Саме дослідження цих процесів визначає актуальність окресленої проблематики.

Методологічною основою нашої статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, М. В. Костицького, В. С. Нерсєсянца, Н. М. Онїщенко, М. І. Панова, О. Л. Копиленка, Н. М. Пархоменко, С. С. Сливки, Л. Л. Фуллера, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшученка, які сприяють осмисленню поточних процесів в теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Метою цієї статті є висвітлення сутності та особливостей соціально-економічного середовища, як важливої складової процесу законотворення. Оскільки саме воно визначає меркантильні інтереси правлячої верхівки, яка безпосередньо бере участь у законодавчому процесі, таким чином формуючи позитивне право.

Переходячи до безпосереднього висвітлення питань щодо умов формування найбільш розвиненої сучасної форми позитивного права, тобто законодавства, для початку необхідно визначити, що слід розуміти під власне позитивним правом.

Так, фундатор української юридичної науки Ю. Шемшученко визначає позитивне право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується як переконанням, так і силою державного примусу [9, с. 761], або ж право – це «система соціальних загальнообов'язкових норм, встановлених чи санкціонованих державою». При цьому вчений підкреслює, що це є центральною формулою, у якій відображається квінтесенція поняття «право»; цю формулу можна доповнювати і модифікувати, але без неї не обійтися без шкоди для розкриття змісту, структури і механізму дії права [10, с. 95].

Що ж до умов, які визначають напрямки розвитку законодавства, доцільно відмітити, що будь-яка поява нових потреб, цілей, соціальних ролей та інших важливих фактів, типових для сучасного історичного етапу розвитку суспільства, також має на меті отримати реальне вираження і закріплення у виробничій, соціальній сферах та особистому житті людей, їхніх спільнот, у діяльності органів держави перш, ніж ці потреби, цілі, ролі отримають загальне визнання і закріплення в законі. Найчастіше такому закріпленню передують їх визнання та підтримка суспільною мораллю, релігією, практикою чиновників, державних службовців або політичними та іншими громадськими організаціями, завдяки чому виникає можливість розгляду питання про правове закріплення законами та іншими рішеннями держави відповідних відносин [6, с. 51].

Тому вивчення, становлення та розвиток соціальних процесів, що виклика-

ють потребу в законодавчому регулюванні тих чи інших відносин, є абсолютно необхідною умовою для правильного розуміння особливостей формування сучасного позитивного права незалежно від того, відбувається таке формування у спосіб спонтанного становлення звичаю, легітимізованого потім державою правовим чином, або шляхом поступового накопичення судової практики, релігійних і моральних правил, або у спосіб встановлення (диктування) правових норм державними органами. Звичайно, практика східних деспотій, абсолютних монархій, фашистських режимів та інших форм існуючих історичних моделей верховної необмеженої влади вводить до свого складу елементи сваволі, навіть прямої розправи з небажаними, ігнорування інтересів народних мас, пряме марнотратство, роздавання почестей та привілеїв наближеному оточенню тощо. Але при цьому вплив законодавчого свавілля на правопорядок має випадковий характер, навіть тоді, коли його наслідки можуть бути тривалими та дуже тяжкими для народів і держав.

Свавілля, помилки, безглуздість правителів, суддів, парламентарів чи законодавчих зборів не можуть розглядатись як чинне право, оскільки вони не створювали правопорядку у відносинах між людьми, правопорядку управління, стало процесу реалізації суспільних відносин. Тому свавілля в будь-якій його формі, починаючи від указів і наказів фараонів, імператорів, абсолютних монархів і закінчуючи антизаконною творчістю влади та чиновницьким здирицтвом, є корисливим елементом, який і породжує найбільше зло для суспільства – загострення протистоянь інтересів.

Для теорії права – це лише об'єкт заперечення і показник соціальної шкоди, а не критерій права. Реально виниклі соціальні потреби і підстави правово-

го регулювання розглядаються у правовій літературі як різні фактори, що обумовлюють процес правового регулювання, його зміни, скасування чинних норм права. Важливо при цьому підкреслити, що мова йде про складові, які формують правотворчий процес і перебувають поза правотворчістю держави, при цьому вони детермінують зміст останньої та її результати, тобто саме позитивне право [1, с. 323-324].

Необхідно зазначити, що минуло декілька століть, перш ніж станово-корпоративне право перетворилося в розвинене законодавче право. Таке перетворення було обумовлене змінами в реальному житті людей, особливо в економічній та політичній сферах. Так, в економічній сфері людство поступово почало переходити до розвинених товарно-грошових або ринкових відносин, які можливі лише на засадах законодавчого (державного) гарантування основоположних принципів права – свободи, справедливості, рівності та гуманізму. В політичній сфері зміни головним чином полягали у поступовому розосередженні державної влади між різними державними органами, внаслідок чого почав запроваджуватися в життя нині діючий фундаментальний принцип розподілу влади на засадах стримувань і противаг.

Соціальні фактори, що безпосередньо впливають на законотворчий процес, тобто на діяльність держави щодо встановлення або визнання правових норм, необхідно розглядати як передумови правотворчості, а, відтак, і сучасного позитивного права. Тому видається доцільним охарактеризувати різні соціальні чинники, що впливають на процес формування права як особливого соціального юридичного процесу, який генетично пов'язаний з правотворчою діяльністю держави, але не тотожний самій правотворчості як юридичному оформленому

процесу і його результату – сучасному позитивному праву [5, с. 148].

Визнання такого соціального процесу, що передує та обумовлює сучасне позитивне право, є характерним не тільки для марксистської концепції права, а й для таких великих теоретичних концепцій права, як природне право, історичної, психологічної, а надто, соціологічної школи права, основою якої є теорія інтересу. Загальним для всіх цих правових теорій, основною метою є пошуки соціальної субстанції, причини, що породжує норми позитивного, законодавчого права. Ці теорії відомий вчений-юрист Л. Фуллер характеризує як генетичні концепції, що мають на увазі чинники, які є причиною появи правових норм, на відміну від юридичного позитивізму, що орієнтується на розкриття всього того, що допомагає виявити правовий характер правил поведінки, і нічого більше [8, с. 140-141].

Марксистська концепція права належить, поза сумнівом, до генетичних концепцій, але на відміну від інших теоретико-правових підходів, ґрунтується на економіці, тобто розвитку виробничих сил і технічних потужностей, при цьому основна увага зосереджується на класовому підході щодо характеристики суспільства. Ця концепція визначальне значення приділяє соціально-економічним чинникам під час формування позитивного права.

Відомі юристи – теоретики права, характеризуючи правові доктрини, поряд із засадничими, базисними чинниками правотворення, важливе значення приділяли матеріальним та іншим об'єктивним обставинам, до яких відносили умови життєдіяльності суспільства, інтереси панівного класу або всього народу, ідеологічні, соціально-психологічні уявлення та вольові прагнення класів, тобто суспільну свідомість, яка виражає інтереси різних класів і верств населення [7, с. 96].

Серед суб'єктивних, тобто ідейних і психологічних факторів формування сучасного позитивного права, підкреслювалося важливе значення правової свідомості особистості, а також формування волі класів, які при владі або прагнуть заволодіти нею. Нарешті особливо акцентувалося на формуванні державної волі через накидання панівним класом свого інтересу, який є начебто завершальною та визначальною сходинкою соціального процесу формування права, створення державою правових юридичних норм, тобто власне юридично оформленим процесом правотворчості.

У літературі минулого століття розроблявся і дещо інший підхід до розуміння визначальних факторів процесу правотворчості (наприклад, у монографії «Наукові основи радянської правотворчості»). Автори цієї праці загалом аналізували та визначали такі об'єктивні й суб'єктивні чинники процесу формування права, як:

- 1) пріоритетне значення економічних факторів для виникнення правової надбудови;
- 2) формування інтересів і волі панівного класу;
- 3) обумовленість правової форми змістом суспільних відносин;
- 4) внутрішню узгодженість норм права;
- 5) об'єктивну обумовленість співвідношення засобів правового регулювання;
- 6) соціально-політичні фактори правотворчості, зокрема, роль КППС у виробленні правової політики та участь мас у процесі правотворчості;
- 7) формування потреб у правовому регулюванні в діяльності суб'єктів законодавчої ініціативи, а також на стадії розроблення законопроекту [3, с. 220]. У монографії піднімалися й інші важливі проблеми правотворчості: прогнозування, планування правотворчості, законодавча техніка тощо.

Усі ці проблеми, безумовно, є дотичними до правотворчості як визначальної діяльності держави.

Не вказуючи на цілий ряд недоліків цієї монографії, що притаманні всім працям радянського періоду, оскільки неминуче виставляли на перший план переваги соціалізму і його права, керівну роль комуністичної партії, її безпомилковості та можливості знайти відповіді на всі питання життєдіяльності в теоретичних основах класиків марксизму-ленінізму, її автори всіляко відсторонювались або відхрещувались від проблематики, яка декларувалася демократичними (буржуазними) правовими теоріями. Відзначимо лише той аспект запропонованого підходу, який цікавить нас у сучасних умовах.

Так, автор першої глави названої книги Р. О. Халфіна виходила з того, що поняття правотворчості науково обґрунтований процес, який є формою державного керівництва суспільством, що завершує процес формування права і відображає лише соціальні чинники цього процесу [3, с. 220]. Але якщо це так, то, по суті, мова повинна була йти не про всі соціальні явища, які існують у суспільстві, а лише про ті, які враховуються та реалізуються у правотворчій діяльності держави.

Р. О. Халфіна прагнула за критерієм значущості охопити більш широке коло тенденцій, які впливають на процес законотворення, відносячи сюди всі процеси, що передують рішенням про підготовку проекту нормативного акта і виражають потреби у правовому регулюванні. Такий підхід охоплював реальні життєві елементи процесу правотворення, які мають бути проаналізовані та, згодом, відображені під час законодавчої діяльності держави. Але основні вимоги і потреби, які обумовлюють прийняття закону та позитивного права, слід шукати не лише в самій правотворчості, а радше

в об'єктах і цілях встановленого державою позитивного права. Пізнання, аналіз, науковий підхід до правотворчості безсумнівно необхідні для законодавчої діяльності держави, але ці важливі засоби публічної діяльності не слід ототожнювати з самим соціальним процесом формування норм права. Державна правотворчість лише завершує та відображає вплив на формування норм права з боку економіки, політики, конкретних інтересів і уявлень про право, що формуються через умови, продиктовані способом життєдіяльності, які згодом закріплюються законом та виражаються у формі позитивного права.

Допущені ж авторами названої книги змішання понять «пізнання», «вивчення», «виявлення» соціальних факторів у процесі правотворчості з реальним існуванням і впливом соціальних процесів життя суспільства та різноманітної діяльності держави не дали можливості розкрити і вирізнити сутність самого поняття «соціальний процес формування права», на відміну від його завершальної стадії – юридичного процесу правотворчості, який безпосередньо породжує норми чинного позитивного права.

Зокрема, на думку російського вченого С. Алексеева, правотворчість як діяльність уповноважених органів держави є лише завершальною частиною процесу правоутворення, спеціальною діяльністю компетентних органів, у результаті якої закон отримує юридичну силу та вступає в дію [2, с. 89]. Отже, С. Алексеев наголошує на тому, що правотворчість є частиною правоутворення, яка має результативний характер, оскільки надає закону юридичної сили та вводить його в дію, тобто надає можливість реалізовувати закон на практиці.

У юридичній літературі справедливо акцентується увага, що правоутворення як процес формування права неможливе

без здійснення відповідного наукового аналізу, ґрунтовних оцінок сучасної соціальної дійсності, без розвинутої концепції щодо майбутнього правового регулювання. Правоутворення і правотворчість – це дві категорії, які доповнюють, «живлять» одна одну. Правоутворення – це процес формування державної волі в законі, а правотворчість – діяльність компетентних органів і організацій, яка головним чином спрямована на створення і прийняття нормативно-правових актів, насамперед законів. Правотворчість є основним, вирішальним етапом формування права, його логічним завершенням [4, с. 19]. Правоутворення відбувається і поза правотворчістю держави, в рамках громадянського суспільства – у правосвідомості, правовідносинах, правомірній поведінці, судових прецедентах тощо. Правоутворення живить правотворчість новими правовими ідеями, правилами поведінки, конкретними рішеннями, угодами, які досліджуються узагальнюються, система-

тизуються державою, а потім оформлюються у правових нормах. Правоутворення – це поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення і буття сучасного позитивного права, його впорядкування і розвитку (нормативне вираження, існування у ненормативному вигляді, а також процеси виникнення правових моделей поведінки та їх фактичної реалізації).

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що сучасне розвинене позитивне право у формі системи законодавства сформувалося внаслідок впливу багатьох факторів, а не тільки економічного чи політичного. Сучасне законодавче право стало можливим також внаслідок розвитку людського розуму та підвищення його здатності до абстрактного мислення, оскільки розвинене право, як правило, характеризується наявністю норм абстрактного (загального), а не казуїстичного характеру, що пов'язано, зокрема, з ускладненням соціальної дійсності та збільшенням об'єму соціального регулювання.

Список використаної літератури

1. *Алексеев С. С.* Линия права / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
2. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теорія – філософія: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
3. *Гаврилов О. А., Колодаєва Н. П., Пиголкин А. С.* Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Р. О. Халфина ; Академия наук СССР. Институт государства и права. – М. : Наука, 1981. – 317 с.
4. *Ковальський В. С.* Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
5. *Лазарев В. В.* Теория государства и права. Учеб. для вузов : 3-е изд., испр. и доп. / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : СПАРК, 2004. – 528 с.
6. *Онiщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : моногр. / Н. М. Онiщенко / Відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 320 с.
7. *Трубецької Е. Н.* Лекции по энциклопедии права / Е. Н. Трубецькой. – М. : Т-во А. И. Мамонтова, 1977. – 227 с.
8. *Фуллер Л. А.* Анатомія права : [пер. з англ. Н. Комарова. – Наукове видання.] / Л. А. Фуллер. – К. : Сфера, 1999. – 144 с.
9. *Шемшученко Ю. С.* Право / Ю. С. Шемшученко // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
10. *Шемшученко Ю. С.* Що є право? / Ю. С. Шемшученко // На перехресті століть. Вибрані праці. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – С. 95.